

Cercles. Revista d'història cultural, ISSN: 1139-0158, n° 11, gener 2008, pp.60-76

MONOGRAFIES I RECERQUES

La cultura constitucional del Trienni i el discurs sobre el ciutadà liberal

Jordi Roca Vernet

HISTORIADOR

ABSTRACT

Les pràctiques i discursos polítics del liberalisme modificaren la cultura constitucional durant el Trienni Liberal i aportaren nous significats a la Constitució de 1812. Els liberals exaltats transformaren la condició de ciutadà per acostar-se al conjunt de la societat. La ciutadania depenia de la virtut i de l'exercici de la política, i deixava en un segon pla l'articulat de la Constitució. Les dones i el món popular accediren a la ciutadania.

Paraules clau: Trienni liberal, constitucionalisme, ciutadania, liberalisme.

ABSTRACT

The practices and political speeches of liberalism changed the constitutional culture through the Liberal Triennial adding new meanings to the Constitution of 1812. The hothead liberals transformed the condition of citizenship to get closer to mainstream society. Citizens were dependent on virtue and the execution of politics, with the development of the Constitution coming in second place. Women and common people obtain access to citizenship.

Key words: Liberal three-year period, constitutionalism, citizenship, liberalism.

Tomàs Bruguera, soci de la tertúlia patriòtica de Lacy, suggeria als membres de la comissió que redactaven el reglament de la tertúlia barcelonina quins eren els objectius d'aquesta. Insistia en la transcendència de la recepció del missatge constitucional entre els ciutadans i vinculava la correcta interpretació de la Constitució gaditana de 1812 a

l'estímul de les virtuts cíviques. El codi gadità se sustentava en l'acció política dels ciutadans i els garantia els drets, mentre que ells consolidaven el sistema polític amb un comportament polític fonamentat en la virtut: "*El explicar el verdadero sentido de la Constitución y de las leyes, para que los hipócritas con siniestras interpretaciones no alucinen a los incautos y sencillos*".¹

L'estudi de la cultura constitucional del Trienni Liberal (1820-1823) permetrà fixar els límits interpretatius de la Constitució de 1812, alhora que explicarà per què el moviment liberal exaltat no desenvolupà cap proposta política més revolucionària. Els sectors més radicals del liberalisme s'apropriaren del model liberal gadità fins a mitjan dècada dels anys trenta del segle XIX. I ho van fer basant-se en una exegesi revolucionària de la Constitució gaditana forjada durant el Trienni. La cultura constitucional aplega els nous discursos polítics que sorgiren sobre la Constitució, arran de l'experiència i la pràctica polítiques d'aquells anys. La formulació cultural de la Constitució sobrepassa els límits establerts per la lletra del text promulgat a Cadis el 19 de març de 1812. El nou context del Trienni transformà la cultura constitucional precedent, configurada durant el darrer terç del segle XVIII, sobre la qual s'havia alçat la Constitució gaditana. Els nous discursos i les noves pràctiques polítiques del Trienni suscitaron la universalització de la condició de ciutadà, difuminant les diferències entre espanyol i ciutadà que determinava la Constitució.

El constitucionalisme gadità modificà el seus significats quan se'l presentà amb unes noves formes que havien d'afavorir-ne la difusió, se l'inserí en un context històric nou, i se l'exposà a pràctiques polítiques que apel·laven a la mística revolucionària. Tots tres factors determinaren els nous significats i les noves formulacions de la cultura constitucional durant el Trienni. Els discursos polítics liberals que divulgaren els principis constitucionals seran l'instrument emprat per analitzar la construcció de nous significats en el si de la cultura constitucional. Els autors d'aquells discursos, els conceberen en funció d'una conjuntura i del públic al qual s'adreçaven, utilitzant tots els mecanismes que tenien al seu abast per captivar-lo.

Els liberals revolucionaris cercaren de projectar-se cap als sectors majoritaris de la societat amb la finalitat de fer-los partícips del nou sistema polític, per enfortir-lo davant l'atac de la contrarevolució. El moviment liberal

¹ *Diario de la Ciudad de Barcelona*, núm. 7, 7 de gener de 1823, pàg. 63-64.

exaltat articulà un discurs polític universalista quan, els dos primers anys del Trienni, s'enfrontà a les institucions liberals –en mans dels moderats– mitjançant pràctiques insurreccionals basades en una àmplia mobilització de ciutadans. D'ençà del tancament de les societats patriòtiques, al final del 1820, els carrers i les places es convertiren en l'àgora on els ciutadans actuaven políticament, fent sentir la seva veu per oposar-se a les decisions dels governs moderats. Durant vint-i-dos mesos, els ciutadans van fer les seves accions polítiques als carrers, on teixiren els lligams entre la participació i la sobirania. Perceberen la seva mobilització com l'expressió inequívoca de la seva capacitat d'incidir permanentment en la sobirania de la nació. Aquesta pràctica política va dotar de nous significats la Constitució gaditana i va eixamplar l'abast de la cultura constitucional del Trienni.

La cultura constitucional sobre la qual s'alçà la Constitució gaditana ha estat analitzada per J. M. Portillo. L'ús del terme *cultura constitucional* li permet no haver-se de circumscriure a la lectura d'obres de dret polític que fins llavors s'havien emprat per definir el constitucionalisme espanyol, i poder ampliar la seva perspectiva, aprofundint en el coneixement de les obres que la historiografia havia usat per caracteritzar la Il·lustració espanyola. La gestació cultural de la Constitució començava lluny de Cadis i de la Guerra del Francès. La seva recerca implica donar nous significats al codi gadità interpretant-lo d'acord amb la cultura constitucional construïda en les tres dècades precedents. La seva anàlisi subverteix postulats historiogràfics quan afirma que hi havia “*una conexión entre las culturas políticas ilustrada y liberal constitucional de la monarquía española*”.² Per a Portillo, al final del segle XVIII, els súbdits del rei d'Espanya accediren als textos il·lustrats però els feren passar pel sedàs de la cosmovisió catòlica, de la qual cosa se'n va derivar una formulació política de la nació catòlica de la monarquia. El seu mètode de recerca sobre la cultura constitucional es fonamenta en una anàlisi teleològica de la cultura política il·lustrada i liberal, que inexorablement té com a punt d'arribada la Constitució de 1812.

Des d'una perspectiva jurídica contemporània, alguns constitucionalistes han glossat les constitucions com a expressions culturals dinàmiques i plurals

² José M. PORTILLO VALDÉS, *Revolución de nación. Orígenes de la cultura constitucional en España, 1780-1812*, Madrid, 2000, pàg. 154.

en què conflueixen la tradició i l'experiència històrica amb els projectes i les esperances de configurar un futur, en construir una relació de dependència cultural entre la societat i el codi que la regeix. El jurista alemany P. Häberle ha formulat una interpretació cultural de la constitució, concebant-la com una "*expresión de un cierto grado de desarrollo cultural, un medio de autorrepresentación propia de todo un pueblo, espejo de su legado cultural y fundamento de sus esperanzas y deseos*".³ La cultura constitucional, per a Häberle, va més enllà de les obres del constitucionalisme jurídic, i recull tot un conjunt d'actituds, valors, experiències i pràctiques relacionats amb la constitució, tant des de la percepció del ciutadà com de la dels òrgans de l'estat, que la conceben com un procés públic.

La recerca de Häberle dóna preeminència a la descodificació i a la recepció de la constitució entre els ciutadans, que esdevenen els seus autèntics intèrprets. La vitalitat de la constitució, la fonamenta en la capacitat que té la societat de projectar-hi els seus anhels futurs i de sentir-s'hi representada, atribuint-li nous significats. També distingeix entre la constitució política i la cultural: la primera precedeix en el temps la segona però no té la densitat, la solidesa i la permanència temporal d'aquesta, que la converteixen en un producte més objectiu políticament. La noció de *constitució cultural* es perllonga en el temps en la mesura que s'adequa a les transformacions culturals de la societat.⁴ La pluralitat de significats de la Constitució de 1812 pot copsar-se a través de l'estudi de la cultura constitucional en diversos moments revolucionaris del primer terç del segle XIX.

L'objecte d'aquesta recerca és l'anàlisi de la cultura constitucional del Trienni a Barcelona, i fer palès com la pràctica política, la difusió i la recepció massiva de la Constitució de 1812 entre la majoria de ciutadans permeteren la reelaboració d'un discurs polític revolucionari que s'adaptà a les demandes dels ciutadans. La permeabilitat de la llei fonamental gaditana afavorí la confusió permanent dels liberals més exaltats entre la pràctica política i l'exercici de la sobirania, entesa com la preeminència constant del

³ Peter HÄBERLE, *Teoría de la Constitución como ciencia de la cultura*, Madrid, 2000, pàg. 34.

⁴ Peter HÄBERLE, *Libertad, igualdad, fraternidad. 1789 como historia, actualidad y futuro del Estado constitucional*, Madrid, 1997, pàg. 46-47.

subjecte nacional identificat amb les Corts,⁵ que recollien les opinions expressades pel poble. La mobilització dels ciutadans i les opinions plasmades a la premsa eren la manera com s'expressava la nació, i als representants d'aquesta a les Corts no els quedava més remei que sotmetre's contínuament a la seva voluntat, segons manifestaven els sectors més radicals del liberalisme, com ha explicat I. Fernández Sarasola.⁶

La pluralitat de significats de la Constitució s'insereix en les línies historiogràfiques obertes en els darrers temps que han insistit en el caràcter polièdric i canviant del primer liberalisme a través de la investigació sobre les cultures, les pràctiques, els discursos i la història dels conceptes. Els discursos polítics dels liberals del Trienni es van vertebrar a l'entorn de la Constitució, en funció de la seva interpretació i de la conveniència de reformar-la. La cultura constitucional del Trienni flexibilitzà els límits de la Constitució gaditana fins incorporar-hi referents de la tradició política republicana, tant procedents de l'humanisme cívica⁷ com del republicanisme radical democràtic francès. L'anàlisi de la cultura constitucional del Trienni⁸ s'ha vertebrat des d'una triple perspectiva: la necessitat d'una reforma moral, l'ús de la història en el discurs polític liberal i la universalització de la condició de ciutadà entre els espanyols. En aquest article es desenvolupa el darrer d'aquests aspectes per constatar com emergí una cultura constitucional nova que subvertia els confins de la ciutadania convinguts per la Constitució. La condició de ciutadà s'associà a la participació política, a la irrenunciable acció política dels homes i a la virtut, que esdevenen els elements paradigmàtics del republicanisme cívica estudiat per J. G. A. Pocock.⁹ La ciutadania dels liberals revolucionaris

⁵ Mauricio FIORAVANTI, *Constitución, de la antigüedad a nuestros días*, Madrid, 2001, pàg. 117.

⁶ Ignacio FERNÁNDEZ SARASOLA, *Poder y libertad: los orígenes de la responsabilidad del Ejecutivo en España (1808-1823)*, Madrid, 2001.

⁷ J. G. A. POCKOCK (2002a), *El momento maquiavélico. El pensamiento político florentino y la tradición republicana atlántica*, Madrid, 2002.

⁸ Els altres dos aspectes de la cultura constitucional han estat desenvolupats a la meua tesi doctoral: Jordi ROCA VERNET (2007b), *Política, Liberalisme i Revolució. Barcelona, 1820-1823*. [Dirigida per Lluís Ferran Toledano. Defensada a la Universitat Autònoma de Barcelona.]

⁹ Eloy GARCÍA, «Estudio preliminar. Una propuesta de relectura del pensamiento político:

esdevindrà essencialment una condició inherent a l'home, que es fa present a través de la seva acció política i de la participació en el sistema polític liberal. Aquesta noció de *ciudadà* acceptada entre els liberals exaltats es contraposà als límits fixats per la lletra de la Constitució.

Universalització de la condició de ciudadà

La recerca a l'entorn dels discursos sobre la ciutadania ha esdevingut una matèria en voga historiogràficament¹⁰ en la interpretació del segle XIX. Historiadors com ara J. Fernández Sebastián¹¹ o M. Pérez Ledesma¹² s'han servit d'aquests discursos per posar-los en relació amb les pràctiques polítiques, i bastir així les identitats polítiques i socials dels diversos col·lectius humans que es convertiran en motors de la història. Els discursos de ciutadania s'integren en l'engranatge discursiu d'uns ciutadans que representen el món que els envolta, i els seus anhels, mitjans i límits per impulsar-ne la transformació. La pràctica política del Trienni i el discurs liberal exaltat sobre la ciutadania van incidir en la cultura constitucional, desdibuixant gradualment la diferència que la Constitució de 1812 feia entre ciutadans i espanyols, generalitzant la condició de ciudadà, alhora que una minoria de liberals formulaven una noció de ciutadania basada en una àmplia noció d'igualtat. Les grans desigualtats econòmiques entre els ciutadans podien induir-los a actuar políticament no en funció del bé comú sinó del seu benefici particular. Per garantir l'acció virtuosa dels ciutadans en la política, calia assegurar-los unes mínimes condicions econòmiques, que alguns liberals identificaren amb l'accés a la propietat.

Els liberals exaltats –segons F. Peyrou–¹³ construïren un discurs sobre la ciutadania, definida per la participació política i el control permanent sobre les institucions. El moviment liberal exaltat desplega una pràctica

John Pocock y el discurso republicano cívico», dins J. G. A. POCKOCK, (2002a).

¹⁰ Florencia PEYROU, «Ciudadanía e Historia. En torno a la Ciudadanía», *Historia Social*, núm. 42, 2002, pàg. 145-166.

¹¹ J. FERNÁNDEZ SEBASTIÁN i J. F. FUENTES ARAGONÉS, *Diccionario político y social del siglo XIX español*, Madrid, 2002, pàg. 139-143.

¹² Manuel PÉREZ LEDESMA, «El lenguaje de la ciudadanía en la España contemporánea», *Historia Contemporánea*, núm. 28, 2004, pàg. 237-266.

¹³ F. PEYROU, «Discursos concurrentes de la ciudadanía: del doceañismo al republicanismo (1808-1843)», *Historia Contemporánea*, núm. 28, 2004, pàg. 267-283.

política, com diu M. C. Romeo,¹⁴ basada en la mobilització permanent del poble per tal de consolidar el sistema constitucional i garantir les llibertats dels ciutadans. Els centres de sociabilitat foren els nòduls de politització i d'organització dels ciutadans des d'on irromperen en les institucions polítiques fins a fer-se-les seves. La mobilització constant dels exaltats els obligà a interpretar la Constitució en un sentit més universalista quan feia esment a la condició de ciutadà: la relació dialèctica entre el discurs de ciutadania i una pràctica política exaltada concebuda per condicionar els òrgans de poder polític, afermant-se en la sobirania permanent dels ciutadans sense delegació en els seus representants i la seva capacitat d'expressar-la contínuament. Quan els exaltats controlaren les institucions liberals, mitjançant els canals establerts pel sistema constitucional, hagueren de delimitar una mobilització ciutadana amplíssima concebuda per vigilar, pressionar i controlar les institucions polítiques. Els liberals exaltats optaren per desautoritzar les mobilitzacions identificant-se amb el poble sobirà.

La pràctica política del moviment exaltat comportà la confusió entre el concepte de *sobirania* i el de *participació política*, equiparant la sobirania nacional a la voluntat del poble, com afirma M. C. Romeo: “*el vínculo que la acción social había fundido y confundido entre soberanía de la nación y ciudadanía a lo largo de la tormentosa experiencia del Trienio Liberal*”.¹⁵ Els ciutadans assumiren com un dret inherent a la seva condició l'exercici continu de la sobirania per incidir en el rumb de les institucions liberals. Quan els exaltats dominaren les institucions –l'hivern de 1822 i 1823–, van consagrar el principi de sobirania nacional com a motor polític, i no els va caldre reobrir el procés constituent perquè el cos sobirà o constituent es féu present constantment en la política nacional, garantint la seva preeminència a través de la sanció del principi *salus populi, suprema lex esto*,¹⁶ que incorporarien a la cultura constitucional del Trienni. La lletra

¹⁴ M. Cruz ROMEO MATEO, «Los mundos posibles del liberalismo progresista», dins E. PARRA i G. RAMÍREZ (eds.), *El primer liberalismo: España y Europa, una perspectiva comparada*, València, 2003, pàg. 287-314.

¹⁵ M. Cruz ROMEO, *op. cit.*, 2003, pàg. 298.

¹⁶ J. ROCA VERNET (2007a), «L'impacte dels projectes radicals del Trienni Liberal en l'exegesi exaltada de la Constitució de 1812», *Recerques*, núm. 52-53, 2007, pàg. 147-171.

de la Constitució havia cedit enfront de la irrupció en la pràctica política d'un discurs que associava la sobirania a la participació política dels ciutadans. Per als liberals exaltats, la sobirania era inherent als drets naturals de l'home i no podia circumscriure's a una minoria. Tot i les pors dels moderats, descrites per Portillo,¹⁷ els exaltats havien elaborat un discurs polític en què la sobirania nacional era dissociada del poder constituent, apel·lant a la supremacia d'una Constitució que integrava en la seva cultura constitucional el principi de conculcació de la lletra del text, argüint la necessitat de salvar la pàtria.

Els liberals exaltats associaren la sobirania als drets de l'home que la nació havia d'assegurar. L'exercici de la sobirania no podia limitar-se a un grup d'homes, era indissociable de la seva condició natural. Aquesta interpretació revolucionària de la sobirania avalava la universalització de la ciutadania basant-se en la tradició republicana radical democràtica francesa. Al final del 1822, des de la tribuna de la tertúlia patriòtica de Lacy, s'escoltà el ciutadà J. Félix Doménech com deia als seus conciutadans: "*los hombres todos nacemos con un derecho a la soberanía, a la libertad y a la igualdad: que si los hombres todos tienen este derecho debe considerarse en igual caso una Nación, y en consecuencia, las Naciones deben considerarse soberanas e independientes*".¹⁸ Les restriccions a la sobirania eren considerades com un atemptat contra els drets naturals de l'home i es legitimava la insurrecció dels ciutadans contra el govern si no preservava l'exercici d'aquell dret. La Constitució de 1812 era la garantia de l'exercici de la sobirania entre els ciutadans però també esdevenia el fre a la reobertura del procés constituent: "*La Constitución debe determinar el modo de recoger los votos de los socios, el tiempo y las formalidades necesarias para que conste la verdadera voluntad del pueblo*".¹⁹ Els exaltats es refugiaren en la Constitució per evitar qualsevol deriva moderada de la formació d'un nou poder constituent.

El liberal revolucionari Pedro J. Sainz de Andino va publicar un pamflet a Tortosa, quan tot just s'inaugurava el règim liberal, en el qual exigia a l'autoritat que es fes càrrec de la protecció dels drets dels

¹⁷ José M. PORTILLO, *op. cit.*, 2000, pàg. 334.

¹⁸ *Diario de la Ciudad de Barcelona*, núm. 193, 15 de desembre de 1822, pàg. 560-564.

¹⁹ *El Indicador Catalán*, 31 de juliol de 1823, núm. 212, pàg. 3-4.

ciudadans. Aquests drets eren la llibertat política de participar en el govern, la llibertat civil de fer i dir tot allò que no estava prohibit, la seguretat individual i la propietat.²⁰ Amb aquesta formulació s'assegurava que els homes gaudien tant de les llibertats polítiques com de les civils, equiparant d'aquesta manera l'home i el ciutadà. Un any després Sainz de Andino tornava a escriure, i recomanava mitigar les desigualtats econòmiques entre els ciutadans per evitar la divisió del cos polític, arguint interessos particulars i menystenint l'interès general. El liberal exaltat alertava que la igualtat civil per si sola no aglutinaria la nació liberal, i proposava el repartiment de la propietat de la terra per aconseguir que la participació dels ciutadans fos virtuosa i s'adequés al bé comú. Els ciutadans havien de participar en política, no per resoldre els seus interessos particulars o corporatius, sinó per assolir l'interès comú, i les diferències econòmiques enterbolien les seves opinions polítiques. La propietat rústica donava autonomia als ciutadans i era la manera com el republicanisme cívic de l'època moderna n'assegurava la virtut, en garantir-los la independència i preservar-los de la corrupció. L'ideal de ciutadà virtuós s'assolia mitjançant la devoció pel bé públic, el compromís per les relacions d'igualtat, i de governar i ser governats, i la independència respecte a qualsevol relació que el pogués convertir en corrupte.²¹ Sainz de Andino, quan distribueix les propietats per reduir les desigualtats econòmiques, està cercant l'ideal de ciutadà virtuós que retratava l'humanisme cívic descrit per Pocock.²² El repartiment de terres generalitzava la condició de propietari, i assegurava la igualtat en les relacions polítiques i socials dels ciutadans. Un sector minoritari del primer liberalisme optà per vincular la propietat a la ciutadania, emparant-se en el repartiment de terres: *“el único medio de evitar el choque de intereses opuestos, y de reunir todos los ánimos en favor del bien general de la patria, consiste en destruir la enorme*

²⁰ (Pedro SAINZ DE ANDINO) Pedro ANDINO Y ÁLVAREZ, *De la Constitución y del derecho que tienen todos los pueblos a constituirse del modo que crean más conveniente*, Tortosa, Impreso por Josef Cid, 1820, pàg. 17.

²¹ J. G. A. POCK (2002b), «Virtudes, derechos i Manners: un modelo para los historiadores del pensamiento político», pàg. 317-337, dins J. G. A. POCK (ed.), *Historia e Ilustración. Doce estudios*, Madrid, 2002, pàg. 334.

²² J. G. A. POCK, *op. cit.* (2002b).

diferencia que existe en las fortunas de los ciudadanos, y promover por medios prudentes y pacíficos la división de las grandes propiedades".²³ Als anys trenta un sector del liberalisme progressista, com escriu Romeo,²⁴ va esbossar com a utopia política la república de propietaris, on tothom podia participar en política. Aquests liberals van ometre fer esment del repartiment de la terra dels grans propietaris.

La minva de les diferències de riquesa entre els ciutadans no aparegué únicament en el llibre de Sainz de Andino, sinó que es va convertir en un element central de les formulacions més revolucionàries del liberalisme exaltat. Aquestes propostes emfasitzaven la necessitat de reduir les desigualtats econòmiques entre els ciutadans per apropar-los a la virtut en l'acció política. El liberalisme revolucionari no vinculava la ciutadania a la condició de propietari rústic sinó a l'autonomia econòmica dels ciutadans. La independència dels ciutadans els preservava de la corrupció i els assegurava la capacitat d'assolir la felicitat a través de la virtut republicana, basada en l'austeritat i en l'acció política dirigida cap a l'interès general: "*veríamos demostrado que la libertad y la felicidad dependen esencialmente del desprecio de las riquezas y de los placeres sensuales*".²⁵ L'obra de Sainz de Andino ja es venia a Barcelona el mes de maig de 1821,²⁶ però no assolí ressò a la premsa exaltada fins a l'estiu del 1823. Llavors la ciutat vivia immersa en una espiral revolucionària, i les autoritats polítiques havien impulsat els préstecs forçosos i les obligacions de comprar les propietats desamortitzades entre els sectors benestants de la ciutat. Les contribucions obligatòries buidaren la Ciutat Comtal, i ompliren les presons i els camins. El context d'exaltació revolucionària afavorí la difusió, altra vegada, del pamflet en el qual s'emfasitzava la disminució de la desproporció de riquesa i poder entre

²³ (P. J. SAINZ DE ANDINO) Pedro José ANDINO ÁLVAREZ, *Coloquio de Catón sobre la libertad y las virtudes políticas. Puesto en lengua española, y enriquecido con algunas notas y una noticia biográfica de aquel héroe*, Barcelona: Por José Torner, Calle Capellans, 1821, pàg. 50-54.

²⁴ M. C. ROMEO MATEO (2000b), «La Cultura política del progresismo: las utopías liberales, una herencia en discusión», *Berceo*, núm. 139, 2000, pàg. 9-30; i M. C. ROMEO, *op. cit.*, 2003.

²⁵ (P. J. SAINZ DE ANDINO) Pedro José ANDINO ÁLVAREZ, *op. cit.*, 1821, pàg. 63-64.

²⁶ *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona*, núm. 119 (120), 3 de maig de 1821, pàg. 4.

rics i pobres, i en què s'ometia el repartiment de les terres: *“la utilidad que se sigue de mantener la igualdad de clases y de derechos entre todos los ciudadanos, evitando al propio tiempo la excesiva desproporción en las riquezas”*.²⁷ Mai com llavors –setembre del 1823– els sectors revolucionaris i populars liberals gaudiren de tant protagonisme polític.

La pràctica política electoral i el descobriment dels límits de la ciutadania

El liberalisme revolucionari havia instigat la mobilització de la població, generalitzant la condició de ciutadà entre aquesta, fent-la participar en política. Quan els exaltats assoliren el poder polític, a les seves files es van començar a sentir les veus que denunciaven la desídia i l'apatia d'alguns ciutadans que s'abstienien de concórrer a les eleccions, mentre que d'altres donaven el seu vot malgrat que no gaudien d'aquest dret. Als comicis electorals, quan eren supervisats pels exaltats, se succeïen un cúmul d'infraccions que posen de manifest la manca d'una pràctica política associada a l'exercici del dret a vot. Les denúncies aparegudes a la premsa sobre el procés electoral posen en relleu l'interès que la política despertà en els habitants de Barcelona. La mobilització permanent dels exaltats havia atret a la pràctica política col·lectius socials marginats per l'articulat de la Constitució de 1812. El discurs exaltat havia eixamplat la condició de ciutadà i tots aquells que el van fer seu intentaren participar en el sistema electoral. La manca de garanties d'imparcialitat entre els membres de les taules electorals de les juntes parroquials impediren el lliure desenvolupament d'aquella pràctica política. Des de les pàgines del *Diario de la Ciudad de Barcelona*, es van denunciar tota mena d'actituds i comportaments polítics que aquells liberals consideraven un frau en els comicis electorals. S'exigia que s'invalidessin els vots d'aquells a qui la Constitució impedia d'exercir aquest dret, ja sigui perquè eren massa joves, tenien deutes, eren estrangers, no tenien ofici conegut o bé perquè no estaven domiciliats a la ciutat; també demanaven que es prohibís votar a aquells ciutadans que eren sospitosos de pertànyer a una facció política. Totes aquestes accions eren punibles, com també ho era l'abstenció. Amb

²⁷ *El Indicador Catalán*, núm. 255, 12 de setembre de 1823, pàg. 4.

tota aquesta corrua d'arguments, els denunciants estaven dissociant la condició de ciutadà del seu dret a votar en els comicis.²⁸

Per a la cultura constitucional del Trienni, les eleccions eren un vessant més de la participació política dels ciutadans perquè sancionaven simbòlicament les decisions expressades per aquests a través de les seves mobilitzacions i opinions a la premsa. La transcendència dels comicis electorals es basava en la ratificació de les actuacions polítiques precedents. El *Diario de la Ciudad de Barcelona* reiterava la necessitat de castigar l'apatia política dels ciutadans i proposava, per aturar-la, l'establiment d'una carta de ciutadania que emetria el cap polític a partir d'un informe sobre la conducta del ciutadà del seu ajuntament. La mesura transferia el poder de decidir si podia participar en els comicis electorals de la junta parroquial a les institucions polítiques, i incentivava encara més la ingerència dels poders públics en la comtessa electoral: "*para lograr la carta que deberán franquear los jefes políticos, a virtud de informe de los ayuntamientos, se practiquen cuantas diligencias sean necesarias*".²⁹ L'article reflectia el conglomerat ideològic que conformava el moviment liberal exaltat barceloní, i també posava en relleu les pors d'una part del liberalisme revolucionari davant la deriva radical i popular que havia comportat la mobilització permanent dels ciutadans.

L'accés de les dones a la ciutadania

La interpretació universalista de la condició de ciutadà no s'ha de circumscriure al darrer any i mig del Trienni, sinó que l'endemà del triomf del pronunciament de Rafael del Riego ja es produïren les primeres expressions d'un liberalisme de caire universalista. Aquell clima d'efervescència revolucionària –la primavera del 1820–, l'aprofitaren algunes dones per publicar libels en els quals expressaven la seva condició de ciutadanes segons la interpretació que feien de la Constitució: "*Y nosotras amables conciudadanas dignas de ser españolas como amantes del sagrado Código, tened entendido que la Constitución también nos comprende a nosotras, pues gozamos de los derechos de ciudadanas, procurad conservarlos contribuyendo al bien de la Patria*".³⁰

²⁸ *Diario de la Ciudad de Barcelona*, núm. 55, 24 de febrer de 1823, pàg. 470-472.

²⁹ *Diario de la Ciudad de Barcelona*, núm. 56, 25 de febrer de 1823, pàg. 474-479.

³⁰ *La Ciudadana constitucional, sueño alegórico demuestra la historia de los*

Durant aquelles setmanes de procacitat revolucionària, cap ciutadà es manifestà a favor d'estendre els drets de ciutadania a les dones, ans el contrari; així, Tomàs Bruguera va escriure un pamflet, amb actitud paternalista, en què posava en relleu les limitacions que tenien les fèmnes a l'hora de raonar. La resposta no trigaria a arribar mitjançant un libel signat per la *Ciudadana F. S.* en què qüestionava els arguments de Bruguera i li recordava que la Constitució no privava les dones de participar en política, i que, si no ho feien, era per no despertar l'oposició dels homes: “*No pretendo que se nos ceda parte alguna en el gobierno, aunque la constitución no nos excluye (art. 174 y sig.) esto sería querer introducir una innovación inusitada y que tendría demasiada oposición bien que infundada e injusta*”.³¹ Mesos després, Bruguera trencava de nou el silenci i, amb una actitud protectora, publicava un altre pamflet sobre la necessitat d'educar les dones i de secularitzar el clergat regular femení perquè poguessin arribar a les fites en les ciències i les arts que les seves congèneres havien assolit en l'alta edat moderna: “*Se lamenta del olvido en que se había dejado a las monjas al dictar leyes que conceden libertad a los regulares para que puedan dejar sus reclusiones, pues hasta que ellas mismas lo han solicitado, nadie se había acordado de abogar a su favor*”.³² La història dels motius pels quals les monges no foren secularitzades encara està per fer.

A partir de la tardor del 1822, amb els exaltats al poder, fou el segon moment en el qual les dones pogueren fer política públicament. El gir revolucionari permeté a les fèmnes recuperar la seva condició de ciutadanes. Al final d'octubre, un grup de ciutadanes barcelonines es van organitzar per cosir capots gratuïtament, amb la qual cosa van demostrar el

acontecimientos últimos que causaron el decaimiento general de la España y excitaron su glorioso restablecimiento. Comprende una sucinta e interesante proclama que dirige a todas las patriotas amantes del nuevo sistema, Madrid, 1820. Aquest pamflet es difongué per Barcelona, com diu Gil Novales, i es venia a les llibreries de Lluch, Rubió i Solà. ALBERTO GIL NOVALES, *Las sociedades Patrióticas (1820-1823). Las libertades de expresión y de reunión en el origen de los partidos políticos*, Madrid, 1975, vol. II, pàg. 1094.

³¹ *Carta Eucarística-política de la ciudadana F. S. a D. Somat Aguerb por su apología al bello sexo*, Barcelona: Por la viuda e hijos de Sastres, 1820.

³² *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona*, núm. 93, 5 d'abril de 1821, pàg. 4.

seu patriotisme i la seva cooperació en la lluita contra els reialistes.³³ Aquesta va ser la primera passa d'unes ciutadanes que s'encaminaven cap a la participació política i, consegüentment, cap a la conquesta dels seus drets de ciutadania. Dues setmanes després, algunes ciutadanes van participar en la inauguració de la tertúlia patriòtica de Lacy,³⁴ i al cap de dos dies hi eren admeses les primeres sòcies,³⁵ malgrat que no pogueren prendre la paraula des de la tribuna de la tertúlia, a diferència del que succeí en altres ciutats com ara València, Sant Sebastià,³⁶ Sevilla i Madrid.³⁷

Els liberals exaltats de la capital catalana, el darrer any del Trienni, donaren una major presència pública a les ciutadanes permetent que participessin en els actes públics celebrats per mostrar la seva fermesa en defensa del sistema constitucional. El 16 de febrer de 1823, ciutadans i ciutadanes de tota condició social van prendre part, en un ambient festiu, en l'arrossegament de canons cap als fortins de la Ciutat Comtal. L'alcalde primer, Ramon Maria Sala, dedicà unes paraules a les ciutadanes que havien protagonitzat aquells actes, i els recordà l'exemple de les dones de Saragossa i Girona que auxiliaren els defensors d'aquestes ciutats durant els setges napoleònics.³⁸ Tot plegat, pretenia definir quin era el lloc que havien d'ocupar les dones en la política liberal i, sobretot, volia delimitar-ne l'autonomia.

Les ciutadanes, de mica en mica, van fer aflorar la seva condició política, que va anar adquirint un vessant públic mentre les autoritats liberals maldaven per limitar-la sense acabar-ho d'aconseguir. Al final de març, s'anuncià a la premsa la venda d'un gravat amb l'uniforme de les llanceres del batalló de milicianes de Barcelona³⁹ i, quatre dies després, el soci de la tertúlia patriòtica de Lacy, Francisco Soler, presentava des de la tribuna d'aquesta la proposta de J. Maimó, suggerida per les seves filles i

³³ *Diario de la Ciudad de Barcelona*, núm. 182, 29 d'octubre de 1822, pàg. 145.

³⁴ *Diario de la Ciudad de Barcelona*, núm. 165, 17 de novembre de 1822, pàg. 308; *El Indicador Catalán*, núm. 283, 19 de novembre de 1822, pàg. 3-4.

³⁵ *Diario de la Ciudad de Barcelona*, núm. 167, 19 de novembre de 1822, pàg. 319.

³⁶ Félix LLANOS ARAMBURU, *El trienio liberal en Guipúzcoa (1820-1823)*, Sant Sebastià, 1998, pàg. 458-459.

³⁷ Elena FERNÁNDEZ GARCÍA, *Las mujeres en los inicios de la revolución liberal (1820-1823)*, 2007, pàg. 376-380. [Tesi dirigida per Irene Castells. Universitat Autònoma de Barcelona]

³⁸ *El Indicador Catalán*, núm. 48, 17 de febrer de 1823, pàg. 3.

³⁹ *El Indicador Catalán*, núm. 90, 31 de març de 1823 pàg. 4.

germana, de crear una societat o batalló de milicianes.⁴⁰ Les ciutadanes aconseguiren el suport dels socis de la tertúlia i de les autoritats polítiques per constituir aquesta societat o batalló. L'activitat política d'aquestes ciutadanes quedà sota control del cap polític de la província, que va restringir l'autonomia del batalló mitjançant la fiscalització de les seves accions per evitar qualsevol desviació revolucionària. El cap polític, després d'accedir a la petició de crear una societat de milicianes, els va dir que només es reunirien quan i on ell digués, i que prèviament havia de conèixer la identitat de les milicianes que volguessin assistir a la reunió.⁴¹

Els límits imposats per l'autoritat provincial foren subvertits l'estiu del 1823, quan la ciutat estava en el zenit revolucionari. Les ciutadanes tornaren a participar públicament en la joiosa destrucció del palau de la inquisició⁴² i en la festiva fortificació del baluard Lacy.⁴³ Aquestes accions anaven més enllà de les funcions establertes per a les milicianes, i les convertien en ciutadanes que col·laboraven de costat amb els ciutadans en la lluita contra l'assetjant. Les tasques d'auxili i beneficència, per a les quals s'havia sancionat la formació del batalló, havien quedat en un segon pla, i les ciutadanes, aquell estiu del 1823, desvetllaren la seva condició política. La participació en la defensa de la ciutat va esdevenir l'expressió de l'accés a la ciutadania activa de les dones, i va modificar els límits on les havien ubicades les autoritats liberals precedents.

Les dones, durant el darrer any del Trienni, van accedir a la ciutadania, però els van retallar la capacitat de participar autònomament i activa en la política, en igualtat de condicions amb els homes. Tot i els límits establerts, una minoria de ciutadanes participaren en l'exercici de la sobirania a través de la tertúlia patriòtica i s'inseriren en la mobilització política permanent dels liberals mitjançant el batalló de milicianes. La pràctica política exaltada, basada en la mobilització del poble, va comportar una ampliació dels participants en la política local, i les dones –com altres col·lectius– s'apropriaren del discurs polític liberal i en feren una lectura universalista i igualitària.

⁴⁰ *Diario de la Ciudad de Barcelona*, núm. 94, 4 d'abril de 1823, pàg. 780-783.

⁴¹ *El Indicador Catalán*, núm. 146, 26 de maig de 1823, pàg. 3.

⁴² *El Indicador Catalán*, núm. 160, 9 de juny de 1823, pàg. 3.

⁴³ *El Indicador Catalán*, núm. 231, 19 d'agost de 1823, pàg. 4.

Balanç

Les pràctiques i els discursos polítics del Trienni van modificar la cultura constitucional aportant nous significats a la Constitució de 1812. La mobilització permanent del poble suscità una apropiació del llenguatge liberal per part dels diversos grups socials immersos en dinàmiques pròpies que “*agudizaría todavía más la polisemia del propio lenguaje liberal*”.⁴⁴ La popularització de la Constitució durant el Trienni multiplicà el nombre dels seus intèrprets i de les seves exegesis, i la pràctica política exaltada, fonamentada en l'exercici directe i constant de la sobirania, permeté subvertir la lletra de la Constitució sense contradir-la. Els revolucionaris van articular un discurs basat en el seu esperit i en la salvació de la pàtria per encabir les seves accions en la cultura constitucional del Trienni. També coartaren als ciutadans la convocatòria d'un nou poder constituent, argüint la lletra de la Constitució, que n'impedia la revisió fins vuit anys després de la seva aplicació. La cultura constitucional amalgamà la lletra i l'esperit del codi gadità, i, malgrat que va ampliar la condició de ciutadà, maldà per evitar qualsevol desenvolupament que reobris el procés constituent i qüestionés la Constitució de 1812.

La popularització dels discursos liberals, la pràctica política exaltada i el desplegament d'una política liberal basada en la necessitat de cercar el consens entre amplis grups socials, provocaren la modificació de la cultura constitucional que va gestar la Constitució de 1812. Durant el Trienni es desenvolupà en el si del moviment liberal exaltat una cultura constitucional que propugnava una reforma de la moral catòlica, dessacralitzava la figura de Ferran VII –però sense que això impliqués optar decididament per un règim republicà– i emfasitzava la necessitat d'una vasta participació política, per consolidar el règim polític que comportà la universalització de la condició de ciutadà i l'ampliació del seu significat. La pluralitat de discursos sobre la ciutadania entre els exaltats uní la tradició política del republicanisme cívic amb la del republicanisme democràtic francès. Els exaltats van convertir el ciutadà en la clau de volta de la seva cultura constitucional, i el van erigir en l'intèrpret de la Constitució gaditana. El seu límit fou la incapacitat de formar un nou poder constituent.

La cultura constitucional del Trienni tingué continuïtats i divergències respecte a la precedent, però en aquest article s'ha focalitzat l'atenció sobre

⁴⁴ M. C. ROMEO, *op. cit.*, 2003, pàg. 298.

les diferències per subratllar la multiplicitat interpretativa de la Constitució de 1812. Les exegesis exaltades i revolucionàries sorgiren en el si d'una cultura constitucional que va debatre permanentment sobre els límits del codi gadità i el concebé com el punt de partida del procés revolucionari. El moviment liberal exaltat atorgà nous significats a la Constitució que reflectiren el procés de transformació política i social en què estava immersa la societat espanyola del Trienni. L'anàlisi de la cultura constitucional posa en relleu la relació dialèctica que s'establí entre l'experiència de la pràctica política dels ciutadans i la llei fonamental. La cultura constitucional reflecteix la incidència de l'experiència de la pràctica política en la Constitució, i en constata la vitalitat quan és capaç d'adaptar-se a les noves realitats socials i polítiques.